

Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Kırgızistan'da Basının Elektronik Formata Geçişindeki Sorunlar

(Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер)

Топчугүл НАРМАМАТОВА¹,

Зеки ОКЯЙ²

ÖZET

Yeni bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte son zamanlarda geleneksel gazetecilikte de önemli değişim ve gelişmeler yaşanıyor. Özellikle geleneksel gazeteciliğin internet üzerinden internete yakınlaşması, onu toplumda daha da etkili hale getirmiştir. Gazetelerin yayımlanmasıyla başlayan, radyo ve televizyonun ortaya çıkışıyla toplumun 4. gücü olarak nitelendirilen kitle iletişim araçları, dijitalleşme çağında toplum tarafından reddedilemeyecek en iyi bilgi edinme aracı haline gelmiştir. İnternette kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması, sesini sadece yerel nüfusa değil tüm dünyaya duyurmuştur. Ancak elektronik formata geçişle birlikte kitle iletişim araçlarında pek çok sorun yaşanmadı. Özellikle mesleki ve etik ilkeler ağır biçimde ihlal edilmeye başlandı. Bu çerçevede söz konusu bilimsel makalede Kırgızistan'da kitle iletişim araçlarının bir türü olan basının elektronik formata geçişinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni bilgi teknolojileri, dijitalleşme çağı, Kırgızistan, çevrimiçi medya, basın.

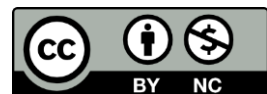
Issues related to the transition of the press to electronic format in Kyrgyzstan, a member of the Organization of Turkic States

¹PhD - Кыргыз-Түрк «Манас» университети Коммуникация факультети
topcugul.narmamatova@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0002-3886-2664

²Кенже илимий кызм. - Кыргыз-Түрк «Манас» университети Коммуникация факультети
zeki.okyay@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0002-9507-9414

Abstract

Along with the development of new information technologies, important changes and developments in traditional journalism have recently taken place. In particular, the new convergence of traditional journalism in the online industry through the Internet has made it even more influential in society. Starting first with newspaper coverage, and then with the advent of radio and television, which began to be described as the 4th force in society, the media has become the best media in the era of digitalization, which the public as a whole cannot refuse. The fact that the media also began to appear during the month of the Internet made his voice heard not only by local residents, but also by the whole world. However, with the transition to an electronic format, there was no trace left in the media. In particular, professional and ethical principles began to be grossly violated. Within the framework of this scientific article, the problems faced by the press, which is one of the types of mass media in Kyrgyzstan, during the transition to an electronic format and ways to solve them will be considered.

Key Words: New information technologies, the era of digitalization, Kyrgyzstan, online media, press.

КИРИШҮҮ

Адамзат тарыхынын басып өткөн жолун карап көрсөк ар кайсы доорлордогу өзгөрүү жана өнүгүүлөрдүн технологиялык ойлоп табуучулукка байланыштуу болгондугун көрөбүз. Алгачкы кылымдарда Жакынкы Чыгыштагы жашаган калктын арпа менен буудайды өндүрүүсү алардын көчмөндүктөн жергиликтүү отурукташкан калкка айлануусуна б.а. феодалдык коомдун калыптанышына түрткү болду. Ал эми жазуу жана басма станогунун (И.Гутенберг, 1450-жыл) пайда болушу индустриалдык коомдун башаты катары карала баштаган. XX кылымдын экинчи чейрегинен баштап техника жана технологиядагы болуп көрбөгөндөй жогорку темптеги өнүгүүлөр жаңы коомдун, маалыматтык коомдун болушун шарттады. Ал эми XXI кылымдагы санариптешүү азыркы учурда санариптешкен коомдун жаралуусуна шарт түзүүдө.

Коомдун өнүгүү процессинде адамдар коммуникацияга жана маалымат каражаттарына болгон муктаждыгы себебинен бул тармакта адамдын акылы, ой-санаасы жана кыялынын чегинен ашкан өнүгүүлөр пайда болду. Бул өнүгүүлөр ааламдашкан дүйнөдө так эле бир жарышка айланып, ойлоп табуулар жана жаңылыктар биринин артынан бири жарала баштаган. Телеграф, телефон, телетекст, факс, компьютер сыяктуу каражаттардын өнүгүүсү жана азыркы учурдагы интернеттин бүткүл дүйнөнү бири-бирине байланыштыруусунун натыйжасында адамдар мындан да оперативдүү маалымат алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон. Бул өнүгүүлөр азыркы кылымда адамдардын болуп өткөн окуяларды бир канча күндөн кийин эмес секунда секундасына билип туруу мүмкүнчүлүгүн жараткан. (Нара, 2006:2)

Өзгөчө XX кылымдын акырларында саясат, экономика, маданият, иденттүүлүк каражаты жана тармагы катары жаралган интернеттин XXI кылымда да адамзаттын оңою менен баш тартып кете албай турган маанилүү маалымат каражатына айланганы талашсыз. Интернет бир топ компьютерлердин бири-бирине байланышуусу аркылуу түзүлгөн жана ээлеген масштабын күн санап кеңейткен байланыш тармагы болуп саналат. Интернет англис тилиндеги “international” жана “network” сөздөрүнөн куралган. Бул эл аралык байланыш тармагы бири-бирине байланышкан жогорку темпте иштеген компьютерлерден турат. 1960-жылдары АКШ Коргоо министрлиги тарабынан аскердик максатта түзүлгөн ARPANET долбоору интернеттин жаралуусун шарттады жана учурда мурдакы аскердик максаттагы колдонуусунан чыгып дүйнөдөгү адамдардын бири-бири менен маалымат алмашуусун жөнгө салган маанилүү булакка айланды (Карадуман, 2005:142).

Интернетти башка маалымат каражаттарынын айырмалаган эң маанилүү өзгөчөлүк анын интерактивдүү байланышка шарт түзгөн технологиялык инфраструктурасы болуп эсептелет. Телефон адамдар арасында, басма сөз да бир жерден башка жерлерге карата жүргүзүлсө, интернетти интернетти коомдук жана интерактивдүү тармак кылган жана аны башка ЖМКлардан бөлгөн өзгөчөлүк бир адамдын дүйнөнүн каалаган жери менен байланышка чыга алуусуна мүмкүнчүлүк берүүсү болуп саналат (Булут, 2014:194).

МААЛЫМАТТЫК КООМДОН - САНАРИПТИК КООМГО

Маалымат коомунун өзгөчөлүктөрүн карап көрсөк, маалыматтык коом жөнөкөй тил менен айтканда маалыматтын өндүрүлүш, жайылтылыш жана сакталыш процесстеринин коомдо эң маанилүү иш-чара катары кабыл алган коомдун түрү болуп саналат (Өзтүрк, 2013:28). Маалыматтык коомдун негизги өзгөчөлүгү катары коомдо өндүрүштүн негизин маалымат жана маалыматка байланышкан иш-аракеттердин болушу каралат. Маалыматтык коомдо эң негизги продукт болуп эсептелинет. Маалыматтык коомду жараткан негизги факторлор төмөнкүлөр:

- Экономикалык түзүлүштөгү өзгөрүүлөр
- Жаңы билимдүү адамдардын классы
- Маалыматтын ролунун артышы
- Маалымат технологиясы

Ал эми санариптик коом болсо Кастельздин (2001:405) айтканы боюнча маалымат тармактары, маалыматтык байланыштар, компьютердик

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

системалар жана символикалык информациялардын негизинде түзүлгөн коомдун түрү болуп саналат. Тактап айтканда, санариптик коомдо коомдук түзүлүштөрдүн бардыгы электрондук башкарууга өтөт жана массалык маалымат каражаттары дагы санариптик тармакта байланышка чыга баштайт. Азыркы учурда санариптик коомдо жашаган муундар арасында да өзгөрүүлөр болууда. Мындайча айтканда 1980-жылдардан мурда төрөлгөн муун өкүлдөрүн санариптик көчмөндөр, ал эми 1980-жылдардан кийинки төрөлгөн муун өкүлдөрүн болсо санариптик жергиликтүүлөр деп аташат. Санариптик көчмөндөр санариптик коомдо төрөлбөгөн, кийин бул коомго адаптацияланган адамдар, ал эми санариптик жергиликтүүлөр болсо санариптик коомдо төрөлгөндөр болуп саналат. Санариптик жергиликтүүлөр өз ара “Millennials (миң жылдыктын окуучулары), Digital Natives (санариптик жергиликтүүлөр), Net Generation (интернет мууну), The Gamer Generation (оюнчулар мууну), Next Generation, N-generation (жаңы муун), Cyber Kids (кибернетикалык балдар), Homo Zappiens жана Grasshopper Mind” деген аттар менен таанымал (Шахин,2009:156).

Санариптик технология менен нано технологиянын таасири астында коммуникация жана журналистика тармагында да бир топ өзгөрүүлөр жана өнүгүүлөр болду. Атап айтсак, салттуу журналистиканын ордуна интернет журналистикасы келди. Жаңы масс медиа деген түшүнүк пайда болду. Азыр телефон, телеграф, факс же терминал аркылуу жүргүзүлгөн маалымат алмашуу иш-аракети смарт телефондор, ноутбук, гаджет жана жаңы масс медианын түрлөрү аркылуу ишке ашырылып келет. Интернеттин өнүгүшү менен байланыш жана коммуникация тармагында бир топ байланыш системалары келип чыккан. Булар:

-Дуал-апп (Dial-up) байланыш системасы

Телефондук линия аркылуу факс, модем каналдары аркылуу компьютердин интернетке байланышын түшүндүрүү үчүн колдонулат. Үйдө жана иш мекемелеринде компьютерди интернетке туташтыруу үчүн колдонулган алгачкы байланыш системасы.

-Волоконно-оптикалык байланыш системасы

Кабелдик байланыш системасы катары да каралган бул байланыш системасы волоконно оптикалык кабелдердин жардамы аркылуу ишке ашырылат. Жөнөкөй телефондук линиялар жөнөкөй кабелдерден тургандыктан 100 эле сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк берсе волоконно оптикалык технологияга негизделген байланыш системасы 30 000 сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк берет. Волоконно оптикалык байланыш аркылуу ишенимдүү жана оперативдүү түрдө маалымат берүүгө болот.

- XDSL технологиялары

Сөзмө-сөз которулганда «санариптик абоненттик линия» деп аталган DSL (Digital Subscriber Line) технологиясынын жогорку жыштыктарда аудио-визуалдык маалыматтарды берүүгө арналган түрү. Маалымат берүү өзгөчөлүгүнө карай алты түргө бөлүнөт. Булар HDSL (High Speed DSL-жогорку ылдамдыктагы санариптик абоненттик линия), RADSL (Rate Adaptive DSL- ыңгайланышкан ылдамдыктагы санариптик абоненттик линия), VDSL (Very High Speed DSL-аябай жогорку темптеги санариптик абоненттик линия), ADSL (Asymmetric DSL-ассимметрикалык санариптик абоненттик линия), ADSL 2, SDSL (Symmetric DSL - симметрикалык санариптик абоненттик линия).

-Интернетке кабелсиз байланыш (безпроводный доступ) WLAN технологиясы болуп саналат (Өзтүрк, 2013:55-60).

Айрыкча интернеттин өнүгүшү менен журналистика тармагында да олуттуу өзгөрүүлөр болгон. Жаңы масс медиа түрлөрүнүн жаралышы интернет журналистикасынын өнүгүшүнө дагы шарт түзгөн. Салттуу журналистиканын интернет журналистикасына өтүүсү, журналистика тармагында жаңы эшиктин ачылышына себеп болду.

**САНАРИПТИК ДООРДО ЖУРНАЛИСТИКАНЫН ӨЗГӨРҮҮСҮ –
ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ**

Интернет журналистикасы тууралуу маалымат берүүдөн мурда интернеттин кыскача басып өткөн жолун карап көргөн туура болот. Компьютер алгач чыкканда чоң бир технологиялык ачылыш катары кабыл алынып кийин бара-бара жөн эле жазуу иштеринде колдонулган машанистка сыяктуу көрүлө баштаган. Бирок 1960-жылдардан кийин пайда болгон интернеттин өнүгүүсү компьютерди баш тартканга мүмкүн болбогон каражатка айландырды. Компьютердин ошончолук маанилүү болушун шарттаган интернеттин өзүнүн басып өткөн тарыхый жолу бар.

Интернеттин тарыхы маалыматтык байланыш сеттеринин курулган учуру 1960-жылдарга барат. Маалыматтык байланыш сети деген кандайдыр бир уюмдун ичинде ага тийиштүү бөлүмдөр арасындагы байланышты түшүндүрүү үчүн колдонулат.

Интернет эң алгач АКШда Коргоо министрлиги тарабынан корголгон маалыматтык ресурстарды өнүктүрүү максатында аскердик маалыматтарга жетүү үчүн иштелип чыккан долбоор болгон. Ушул максатта интернеттин негизи болгон ARPANET АКШнын Коргоо министрлигине байланыштуу изилдөө долбоору тарабынан колдоого алынып бир иликтөө тармагы катары иштей баштаган. 1969-1982

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

жылдары Network Control Protocol болуп аталган ARPANET 1982-жылдан баштап коммуникациялык көзөмөлдөө протоколу менен биригип интернетке айланган. Интернет 1972-жылы негизделген. Ушул жылы 40 компьютер биригип сеть катары иштей баштаган. 1975-жылы мындан да өнүгүп практикалык түрдө колдонулган каражат эмес кадимки эле керектөөчү каражат катары колдонула баштаган.

1990-жылдары интернеттин бир эле илимий жана аскердик максатта эмес иш мекемелеринде жана үй ичинде да колдонула баштаганын көрүүгө болот. Анын эң эле билинген тармагы www болуп саналат. World wide web деп аталган бул тармак сайттардагы маалыматтарды анын жайгашуусуна эмес маанилүүлүгүнө карата жайгаштырат жана колдонуучунун маалыматка оңой жетүүсүн камсыздайт. www 1992-жылы швед инженери тарабынан ойлоп табылган. Ал эми программалык камсыздоо Иллионис университетинде билим алган студент тарабынан өнүктүрүлгөн. www колдонуучулары тармак ичинде маалымат издөө жана бөлүшүүнү глобалдык деңгээлде оңой эле жасай алышат. Графика, аудио-визуалдык маалыматтарды берүү өзгөчөлүгүнө ээ тармактык технология ар кандай секторлордо кызмат көрсөтө баштады. Соодасатык, билим берүү, басып чыгаруу иштеринде, медициналык тармакта, шоу-чөйрөсүндө колдонулган тармактык байланыш технологиясы ар кандай жаштагы адамдар тарабынан кеңири колдонулууда. Азыркы учурда интернет бир тараптан арзан, ага оңой жетүүгө мүмкүн жана ал аркылуу ишенимдүү маалымат топтоого жана таркатууга болот (Гүржан, 2013:156).

Интернеттин болуп көрбөгөндөй өнүгүүсү коомдун башка тармактарында болгондой эле журналистика тармагында да олуттуу өзгөрүүлөрдүн болушун шарттады. Тактап айтканда, салттуу журналистика электрондук форматка өтө баштады. Журналистиканын электрондук форматка өтүүсү болсо өз учурунда жаңы медиа түшүнүгүн калыптандырды. Жаңы масс медиа термини «салттуу медиадан (гезит, радио, телевидение жана кино) өзгөчөлөнүп санариптик код системасына таянган, коммуникация процессинин акторлору арасында эң оперативдүү иштеген жана көп маалыматты камтыган, жогорку темптеги интерактивдүү мультимедиа системасын өз ичине алган каражат» маанисин билдирет (Акча, 2014:28).

Жаңы медианын негизги өзгөчөлүктөрү катары Герай (2003:18) төмөнкүлөрдү эсептейт:

- Интерактивдүүлүк: Коммуникация б.а. байланыш процессинде интерактивдүүлүктүн болушу маанилүү. Маалымат берүүчү менен алуучунун интерактивдүү байланышы болушу керек.

- Массалык көптүк: Чоң көлөмдөгү массалык көптүктөн ар бирине жекече мамиле жасоо, ар бир инсанга жеке мамиле кылуу жана маалымат берүү менен жаңы медиа салттуу медиадан айырмаланат.

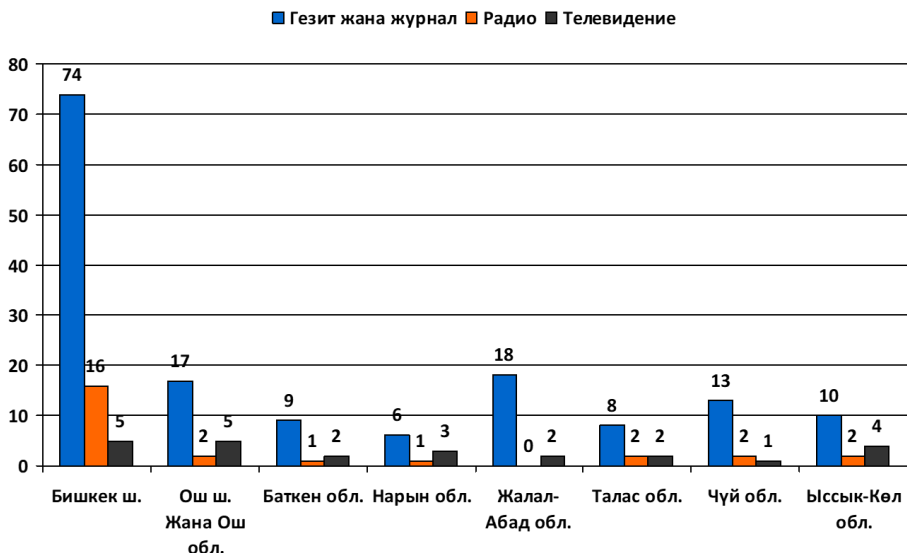
- Синхрондук абалда болуу: Жаңы маалымат технологиялары жеке адам үчүн ал адамга ыңгайлуу учурда маалымат берүү өзгөчөлүгүнө ээ. Асинхрондук абалдын болушун чектейт.

Ошентип жаңы медианын жаралышы журналистика тармагында олуттуу өзгөрүүлөрдн болушун шарттаганы менен, бир топ маселелердин пайда болушуна да алып келди. Бул маселелерди Кыргызстандагы басма сөздүн мисалында алып карап көрүүнү туура таптык.

КЫРГЫЗСТАНДА САЛТТУУ ЖУРНАЛИСТИКАНЫН ЭЛЕКТРОНДУК ФОРМАТКА ӨТҮҮСҮ

Кыргызстандагы жалпыга маалымдоо каражаттарынын азыркы учурдагы абалына карасак КР Юстиция Министрлигине 2018-жылга карата 1500гө жакын ЖМКнын катталганы маалым. Ал эми КР Журналисттер Союзу менен эл аралык International Media Support уюмунун жасаган изилдөөсүнө ылайык Кыргызстанда 205 ЖМК иштейт. Алардын 159 гезит, 26 радио жана 25 телевидение болуп саналат. Бул ЖМКлардын аймактарга карата бөлүнүүсү төмөнкү таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 1. КР ЖМКлардын аймактарга карата бөлүнүшү (Исследование СМИ КР, 2013:4)

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

Жогорудагы таблицада көрсөтүлгөндөй Бишкек, Ош жана Жалал-Абадда мезгилдүү басылмалар көп. Ал эми радио каналдары эң көп Бишкекте, телеканалдар да Бишкек жана Ош шаарларында көп жайгашкан. Ал эми бул ЖМКлардын түрлөргө жана тилине карата бөлүнүшү төмөнкү таблицаларда берилди.

Таблица 2. Мезгилдүү басылмалардын тилине жана аймактарга карата бөлүнүшү, (Исследование СМИ КР,2013:6)

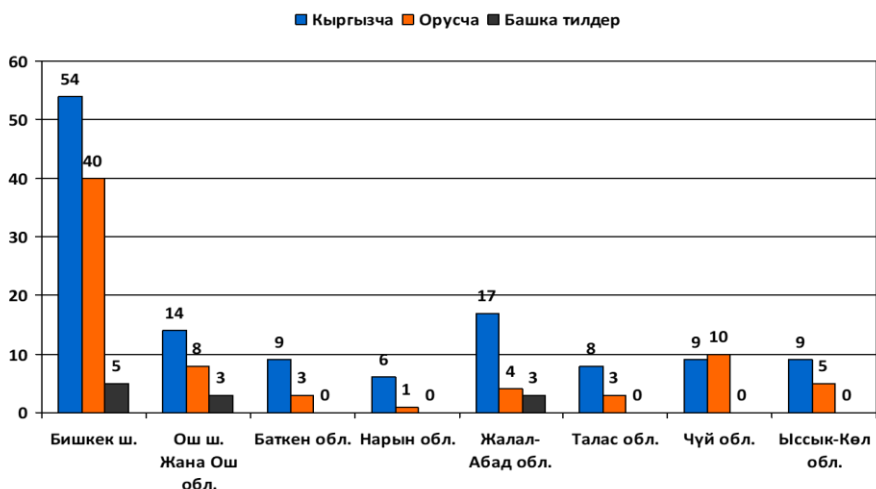

Таблица 2де көрсөтүлгөндөй өлкөнүн түндүк тарабында (Бишкек, Чүй, Ысык-Көл) кыргыз жана орус тилдеринде жарыяланган мезгилдүү басылмалар бирдей деңгээлде, ал эми өлкөнүн орто жана түштүк тарабында болсо (Нарын, Талас, Жалал-Абад, Ош жана Баткен) орус тилиндеги басылмаларга караганда кыргыз тилдүү басылмалардын касымдуу экендиги көңүлүбүздү өзүнө бурду.

Кыргызстанда ЖМКлардын интернет тармагына өтүүсү анын эгемендүүлүк жылдарына тура келет. Кыргызстан Орто азиядагы башка өлкөлөрдөй эле Советтер Союзу кулагандан кийин базар экономикасына өткөн. Жеке менчик, эркин экономикалык байланыш, инвестиция аракетине негизделген базар экономикасы өлкөнүн өнүгүү перспективаларын аныктаган. 1991-жылы Бишкекте «Ала-Тоо» телекоммуникация системасы 20 абонентине интернет кызматын бере баштаган. Ал эми 1992-жылы RELCOM мекемеси орус байланыш агенттиктери аркылуу 50 абонентке интернет кызматын тартуулаган. 1994-жылы азыркы учурда өлкөгө интернет кызматын берген ELCAT жана Aziainfo уюмдары түзүлгөн. 1995-жылы болсо kg домени алынган (Абдуваитова, 2012:40).

Кыргызстанда азыркы учурда КТ мекемеси интернет таратуу боюнча лидердик сапта турат. Ал өлкөнүн 60% интернет менен камсыздайт. Андан кийин интернет кызматын ElKat, AkNet, Megaline жана Saima Telecom мекемелери берет. Megaline жана Saima Telecom уюмдары камтыган мобилдик байланыштарды берет. Кабелдик байланыш сунган уюмдар: КТ, Megaline, Saima Telecom, Elcat, AkNet, Asiainfo, Totel, Homline, City telecom жана Fastnet болуп саналат. Мобилдик байланыш сунган мекемелер болсо Beeline, Megacom жана O! уюмдары болуп саналат (Обзор рынка телекоммуникации в КР, 2015:37).

2018-жылга карата өлкөнүн калкынын 85% интернет кызматынан пайдаланат. Кыргызстан интернет колдонуу боюнча Орто Азиядагы өлкөлөрдүн ичинен Казахстандан кийинки экинчи орунда. Андан кийин Өзбекистан, Түркменистан жана Тажикстан келет.

Кыргызстанда интернет боюнча атайын мыйзам чыгарылган эмес. Бирок интернет айдыңы Кыргызстандагы бир топ мыйзам жана токтомдор аркылуу көзөмөлдөнөт. Атап айтсак, 1999-жылы кабыл алынган «КР Маалымат берүү» мыйзамы, 2006-жылы кабыл алынган «КР Мамлекеттик уюм жана жергиликтүү башкаруу органдары тарабынан жүргүзүлгөн документтерге жетүү» мыйзамы, 2004-жылы чыгарылган «КР электрондук мөөр» мыйзамы, 1999-жылы кабыл алынган «электрондук төлөөлөр» мыйзамы, 1998-жылы кабыл алынган «КР автордук укуктар» мыйзамы, 2007-жылы кабыл алынган «КР мамлекеттик органдардын иштөө жана башкаруусунун электрондошуусу» мыйзамы, 1998-жылы кабыл алынган «КР реклама тууралуу» мыйзамдарынын негизинде көзөмөлдөнөт. Ал эми Кыргызстандагы электрондук форматка өткөн ЖМКлар «КР ЖМК мыйзамы», «Журналисттердин кесиптик ишмердүүлүгү» тууралуу мыйзамдын, «Теле жана радио коомдук берүүсү» тууралуу мыйзамдын жана «Маалыматка жетүү эркиндиги жана кепилдиги» тууралуу мыйзамдардын негизинде көзөмөлдөнөт (Абдуваитова, 2012:40-54).

Кыргызстанда интернет колдонуу жана көзөмөлдөө боюнча маалымат берип турган net.kg сайтынын берген маалыматына караганда азыркы учурда жалпысынан 1500дөн ашуун вебсайттар интернет айдыңында активдүү иш алып барат. Алардын 285 ЖМКлар болуп эсептелет. Эң көп окулган интернет ЖМКларды төмөнкү таблицанда көрө алабыз.

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

Таблица 3. Кыргызстанда эң көп зыярат кылынган электрондук ЖМКлар

Позициясы	Вебсайт	KG Hit	Hit	Зыярат
1	SUPER INFO	168982 (+3592)	389667 (+45196)	49960 (+3265)
2	NAMBA KG	147517 (-7501)	156708 (-8223)	11865 (-155)
3	diesel.elcat.kg – Dizel Forum	133631 (-206420)	148920 (-214564)	10867 (-10248)
4	Cars.kg	76688 (-2779)	104027 (-8938)	6754 (-117)
5	oc.kg (cinemaonline.kg)	53544 (+648)	56014 (+648)	4352 (-78)
6	Belive	48517 (-2020)	49948 (-1938)	4805 (-218)
7	Ts.Kg	48333 (-51355)	48385 (-51368)	7284 (-6123)
8	turmush.kg	25213 (-5630)	30128 (-5193)	11429 (-1472)
9	LALAFQ.kg	23646 (-33472)	30010 (-38961)	3860 (-4643)
10	job.kg	22477 (+943)	26117 (+1438)	3038 (+250)
11	24.KG	15730 (+3894)	19803 (+5873)	6026 (+1638)
12	TORRENT.KG	14964 (-1950)	15031 (-1945)	962 (-51)
13	КАБАР/ААР.ORG	14928 (-19395)	20920 (-19550)	3682 (-2789)
14	vb.kg	13859 (+1963)	21714 (+3998)	6956 (+1396)
15	turbo.kg	11636 (+230)	14289 (+894)	996 (+11)
16	stroka.kg	10680 (+795)	12928 (+976)	945 (+83)
17	reporter.org	9042 (+3484)	9978 (+3719)	5376 (+1726)
18	Driver.KG	8402 (-3884)	17430 (-5337)	1340 (-86)
19	Tazabek	8220 (+3824)	9283 (+4290)	5097 (+2093)
20	zanoza.kg	8186 (-6692)	11878 (-6018)	5414 (-1175)

Таблицада көрсөтүлгөндөй эң көп super.kg, kabarlar.org, kaktus.media, turmush.kg, sa-news.org, 24.kg, vb.kg маалымат сайттары зыярат кылынат. Мындан сырткары azattyk.org, sputnik.kg, kabar.kg маалымат агенттиктери жана радио каналынын сайты да көп окулат. Кыргызстанда 2001-жылы алгач

интернет айдыңына өткөн маалымат каражаты катары каралган Акипресс маалымат агенттигинин репортер маалымат сайты (reporter.org) да ушул топтун ичинде каралат.

Азыркы учурда Кыргызстанда электрондук форматта чыга баштаган 200 гезит жана маалымат сайттары, 60 радио түйүнү жана 20 телеканал бар. Электрондук гезиттердин сап башында Супер Инфо, Вечерний Бишкек, Эркин-Тоо, Кыргыз-Туусу, маалымат сайттарынын башында болсо Турмуш, Кабарлар, Кактуз медиа, Кыргыз тудей, Чындык кж, Политклиника, Ачык саясат, маалымат агенттиктеринен болсо Акипресс, Кабар, 24.кж, Спутник, Кньос, радиолордон Азаттык, Кыргыз радиосу, Кыргызстан обондору, Европа плюс ж.б. салттуу ЖМКлардын электрондук түрлөрү интернет айдыңында иш алып барат.

БАСМА СӨЗДҮН ЭЛЕКТРОНДУК ФОРМАТКА ӨТҮҮСҮНДӨ КЕЗДЕШКЕН МАСЕЛЕЛЕР

Азыркы мезгилде мезгилдүү басылмалардын электрондук форматка өтүүсү ал үчүн болуп көрбөгөндөй жакшы мүмкүнчүлүктөрдү жаратты. Анткени 1930-жылдарда радионун, андан кийин 1958-жылы телевидениенин пайда болушу мезгилдүү басылмалардын активдүүлүгүн жана колдонумдуулугун бир топ эле төмөндөткөн болчу. Биз билгендей эле маалымат берүүдөгү оперативдүүлүк б.а. ыкчамдуулук газетага караганда радио жана ТВде жогору болгондуктан жана бүгүнкү болгон жаңылыктын гезит бетинде эртеси жарыкка чыгарылгандыктан радио, ТВ гезитке караганда көп колдонулуп, гезит болгону архивдик материалдар үчүн гана колдонула турган булак катары болуп калган. Ал эми интернеттин пайда болушу гезиттин мындай абалдан чыгуусуна жакшы шарт жаратып берди. Интернет тармагында электрондук форматка өткөн мезгилдүү басылмалар да радио жана ТВден кем калышпай маалыматты өз убагында окурмандарына жеткирип бере баштады.

Андан сырткары жаңы масс-медиянын мультимедиа өзгөчөлүгү бир кабарды текст түрүндө да, аудио-визуалдык түрдө да берүүгө ыңгайлуулук жаратты. “ТВден ыкчам, гезиттен терең” маалымат тараткан электрондук форматтагы мезгилдүү басылмалар ошентип коомдо өзүнүн ордун кайра жандандыра баштады. Андан сырткары жергиликтүү мезгилдүү басылмалардын да интернет айдыңына чыгып, аудиториясын кеңейтүүсүнө жакшы мүмкүнчүлүк түзүлдү. Мисалга алсак, кайсы бир жерде болуп өткөн (Ош коогалаңы ж.б.) сенсациялуу окуя мурда дүйнөлүк коомчулукка бир тараптуу эле чагылдырылган болсо, азыркы учурда электрондук ЖМКлардын, социалдык тармактардын таасири астында маалыматтар объективдүү түрдө чагылдырыла баштады.

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

Бирок мезгилдүү басылмалардын электрондук форматка өтүүсү бир тараптан пайдалуу болсо, бир тараптан да бир топ маселелердин жаралуусуна себепкер болду. Тактап айтсак:

- Автордук укуктун тебелениши,
- Профессионалдуу журналисттин ордуна атуулдук журналисттердин такталбаган маалыматтарынын тез жарыяланышы,
- Маалымат кирдиги,
- Кесиптик жана этикалык принциптердин сакталбашы сыяктуу маселелер чыкты. Интернет айдыңында ачылган жана ээси ким экендиги так белгиленбеген кээ бир сайттарда адамдын жеке аброюна шек келтирген, ушак-айыңга маани берилген, факты-аргументтер менен тастыкталбаган маалыматтар чыгып, коомчулукта чоң талкуу жарата баштады. Андан сырткары кордук көргөн, зомбулукка дуушар болгон жаш балдардын да сүрөттөрү этикалык принциптерге каралбастан ачык жарыяланып жаткандыгы да өзүнчө көйгөй болууда. Ал баланын келечегине балта чабылган мындай маалыматтар мыйзамдын чегинде каралышы туура.

Айрыкча автордук укуктардын да тебеленип жатышы өзүнчө көйгөй болуп саналат. Кесипкөй журналисттер тарабынан жазылган маалыматтар кайсы бир дайын-дареги жок сайттарда автору көрсөтүлбөстөн “интернеттен алынды” деген көрсөтмө менен чагылдырылып жатышы да туура эмес. Маалымат кирдиги боюнча айтыла турчу нерсе интернетте ушунчалык көп маалымат жарыяланат окурмандар кайсынысына ишенип, кайсынысына ишенбеши керектигин дагы биле албай калат. Ошондуктан окурмандардын маалымат аларда көбүнчө туруктуу иш алып барган, официалдуу сайты бар ЖМКларга маани бериши керектиги туура болуп эсептелинет.

ЖЫЙЫНТЫК

Жыйынтыктап айтканда электрондук форматтагы чыгарылып жаткан мезгилдүү басылмалар жалпы эле ЖМКлар үчүн атайын мыйзам чыгарылышы сунушталат. Анткени жогорудагы биз аныктаган маселелерден сырткары да бизге маалым болбогон көйгөйлөр дагы жок эмес. Интернет айдыңында профессионалдуу журналисттердин автордук укуктарынын корголушу, интернет тармагындагы ЖМКлардын Юстиция министрлигине катталышы, дарегин, сайт ээсин, редколлегиясын, ишмердүүлүк чөйрөсүн так көрсөтүшү, кесиптик жана этикалык принциптерди камтыган, атуулдук журналисттин ишмердүүлүк чөйрөсүн так көрсөткөн мыйзамдын кабыл алынышы мына ушундай маселелердин аз да болсо чечилишине таасир бермек.

Айрыкча акыркы жылдары ар кандай террористтик жана экстремисттик топтордун, диний жана саясий агымдардын, улуттук менталитетке туура келбеген веб-сойкулук сыяктуу иш-аракеттердин, адам сатуу фактыларынын социалдык тармактар аркылуу кенен жайылып жаткандыгы өлкөдөгү жеке адамдардын коопсуздугуна да таасир берүүдө. Социалдык тармактар да жаңы масс-медиянын бир түрү болуп саналгандыктан (б.а. маалымат жайылтууда, алмашууда, коомдук пикирдин жаралуусунда маанилүү фактор) бул тармактардын ишмердүүлүгүнө көз салган мыйзам, токтомдордун кабыл алынышы керек деген ойдобуз.

ETİK BEYAN

“Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayını ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Bu makalenin yazımında PhD. Topçugül NARMAMATOVA %50, Ar. Gör. Zeki OKYAY %50 oranında katkıda bulunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir çatışma durumu söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Абдуваитова А. (2012). “Развитие интернет в Кыргызстане” Магистрдик диссертация, МГУ, Журналистика факультети, Санариптик меди ажана маданияттар аралык коммуникация кафедрасы, Москва
- Акча Э.Б. “Yeni Medya, Yeni Pratikler, Yeni Olanaklar”, Үмүттөпө басылмалары, Кожатели
- Булут Э. (2014), «Pazarlama İletişiminde Yeni Yaklaşımlar Kapsamında Sosyal Medya Uygulamaları» китеп бөлүмү, “Yeni Medya, Yeni Pratikler, Yeni Olanaklar” аттуу китептин ичинде, ред. Акча С, Үмүттөпө басма үйү, Кожатели, 191-219 бб.
- Войсунский А.Э. (2000), “Интернет: Воздействие на личность. Гуманитарные исследование в Интернете”, Можайск-Терра, Москва
- Герай Х. (2003). “İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları”, Утопия басма үйү, Анкара
- Горайнов А. (2012), “Традиционные СМИ и социальные медиа в Кыргызской Республике”, “От традиционных к онлайн-новым медиа: передовая практика и перспективы” аттуу 14.Орто азия ММК конференциясында окулган доклад, Ашхабад <http://www.osce.org/ru/fom/102324?download=true>

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

- Гүржан Х.И. (2013), «İnternet Yaıncılıđı», Анадолу университетинин дистанциялык билим берүү факультетинин басылмалары, Эскишехир
- Исследование СМИ в КР, 2013 http://www.media.kg/wp-content/uploads/2013/10/issledovanie_media_rus2.pdf
- Карадуман М. (2005), «İnternet ve Gazetecilik» китеп бөлүмү, “Habercinin El Kitabı 3: Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya” китебинин ичинде, ред. Аланкуш С., II. чыгарылышы, IPS Коммуникация фонду басылмалары, Стамбул, 141-155 бб.
- Нара Б. (2006), “Uluslararası İletişim Düzeni Bağlamında Türk Basını ve Haber Kaynakları”, Магистрдик диссертация, Анкара университетинин басылмалары, Анкара
- Обзор рынка телекоммуникации в КР, 2015 https://www.internetpolicy.kg/wp-content/uploads/telecom-survey-rev-2016.05.25_final-draft.docx
- Өзтүрк М. (2013), «Dijital İletişim ve Yeni Medya» , Анадолу университетинин дистанциялык билим берүү факультетинин басылмалары, Эскишехир
- Черных А. (2007), «Мир современных медиа», Теория будущего басма үйү, Москва
- Шахин М.С. (2009), “Yeni Bin Yılın Öğrencilerinin Özellikleri”, Анадолу университети Коомдук илимдер журналы, 9-том, 2-саны, Эскишехир

EXTENDED SUMMARY

If we look at the path along which the history of mankind has passed, we will see that changes and events in different eras were associated with technological inventions. The production of barley and wheat by the population of the Middle East in the first centuries of our era led to the fact that they turned from nomads into a local settled population. A. This was the impetus for the formation of a feudal society. And the writing and printing press (I. Gutenberg, 1450), the appearance of which began to be considered as the source of industrial society. Since the second quarter of the twentieth century, the unprecedented high rates of development of technologies and technologies have led to the emergence of a new society- the information society. And the digitalization of the XXI century is currently contributing to the birth of a digitalized society.

There is no doubt that the Internet, especially created at the end of the twentieth century as a means and network of politics, economics, culture, identity, has become an important means of information that humanity could not easily abandon even in the XXI century. The Internet is a communication network created by a group of computers to communicate with each other and is expanding the scale of its presence every day. The Internet consists of the English words “International” and “network”. This international communication network consists of high-speed computers connected to each other. The ARPANET project, created by the US Department of Defense in the 1960s for military purposes, led to the birth of the Internet and is now an important source of regulating the exchange of

information between people around the world beyond their former use for military purposes.

The most important feature that distinguishes the Internet from other media is its technological infrastructure, which promotes interactive communication. Among telephone people, although the press is also carried out from one place to another, the feature of the Internet that makes the Internet a public and interactive network and separates it from other media is that it allows one person to have access to anywhere in the world.

The main factors creating the information society are:

- Changes in the economic structure
- A class of newly educated people
- Increased role of information
- Information technology

On the other hand, a digital society is a type of society that, according to Castells (2001:405), is based on information networks, information communications, computer systems and symbolic information. In particular, in a digital society, all social structures will switch to electronic management, and the media will also begin to exchange data on the digital network. Changes are also taking place among the generations currently living in a digital society. At the same time, the generation born before the 1980s is called digital nomads, and the generation born after the 1980s is called digital aborigines. Digital nomads are people who were not born in a digital society and then adapted to that society, while digital aborigines are those who were born in a digital society. Digital aborigines are mutually known by the names "Millennials, digital natives, net Generation, The Gamer Generation, Next Generation, N-generation, Cyber Kids, Homo zappiens and Grasshopper Mind".

Currently, Kyrgyzstan has 200 newspapers and information sites, 60 radio stations and 20 TV channels, which have started to be published in electronic format. At the beginning of the line of electronic newspapers Super Info, Evening Bishkek, Erkin-too, Kyrgyzstan-Tuusu, information sites life, News, Cactus media, Kyrgyz tyudey, Pravda kj, Political Clinic, Open Politics, Akipress news agencies, News, 24.kj, Sputnik, Knews, radio Azattyk, Kyrgyz Radio, melodies Kyrgyzstan, Europe Plus, etc.B. electronic forms of traditional media work on the Internet.

the transition of periodicals to electronic format, on the one hand, is beneficial, on the other hand, has caused a number of problems. To be precise:

Түрк мамлекеттер уюмунун мүчөсү Кыргызстандагы басма сөздүн электрондук форматка өтүүсүндөгү маселелер

- Copyright leak,
- Quick publication of false information by citizen journalists instead of a professional journalist,
- Data entry,
- Non-compliance with professional and ethical principles there were such problems as. On some sites that are open on the Internet and do not have a clear definition of who the owner is, information has appeared that casts doubt on a person's personal reputation, attaches importance to rumors, is not supported by facts and arguments, which caused a great discussion in the community.

In addition, a separate problem is that photos of children who have been subjected to violence and abuse are published publicly, without observing ethical principles. He axed the child's future correctly that such data should be considered within the law.

Summing up, it should be noted that periodicals issued in electronic format are generally recommended for publication by special legislation for the media. Because, apart from the problems that we have identified above, there are no problems that we would not be aware of. During the month of the Internet, the copyright protection of professional journalists, the registration of mass media on the Internet with the Ministry of Justice, the exact indication of the address, the owner of the site, the editorial board, the scope of activity, the adoption of a law containing professional and ethical principles and clearly defining the scope of activities of a citizen journalist, will less affect the solution of such issues.

Especially in recent years, the widespread spread through social networks of various terrorist and extremist groups, religious and political movements, activities that do not correspond to the national mentality, such as web prostitution, the facts of human trafficking also affect the security of individuals in the country. Since social networks are also a form of new mass media (for example, social networks), Social networks are also one of them. An important factor in the dissemination of information, exchange, formation of public opinion) we believe that laws and regulations regulating the activities of these industries should be adopted.